

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1996 metai

VILNIUS **pradai** 1997

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1996

VILNIUS 1996

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1996

VILNIUS 1997

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija

Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
Kražių 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 9986-776-74-0

© Lietuvos istorijos institutas, 1997

ALDONA GAIGALAITĖ

**ERNESTO GALVANAUSKO POLITINĖ VEIKLA
DĖL KLAIPĖDOS KRAŠTO PRIJUNGIMO PRIE LIETUVOS**

1. Istorioografinė painiava

Kai kurie šiuolaikiniai Lietuvos istorikai Klaipėdos krašto prijungimą 1923 m. prie Lietuvos jau nebedrįsta vadinti tikruoju vardu, o senosios ir naujosios vokiečių istoriografijos paveikti vartoja užėmimo terminą. Antai V. Vareikio ir kitų autorių naujausiuose straipsniuose Lietuva tampa grobrike Klaipėdos krašto, kurį ji „užėmė“ po 500 metų Vokietijos valdymo, kai pastaroji pralaimėjo Pirmajame pasauliniame kare¹.

Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Lietuvos nepažeidžiant jokių tarptautinės teisės normų. Jis, kaip sena lietuvių gyvenama teritorija, Versalio Taikos sutarties 99 straipsniu buvo atskirtas nuo Vokietijos ir pažadėtas perduoti Lietuvai, kai tik bus išspręstas jos valstybingumo pripažinimo klausimas. O iki tol, kol Lietuva bus pripažinta de jure, Klaipėdos kraštas buvo paliktas Antantės šalių suverenitete². Pasaulio valstybėms pripažinus Lietuvos valstybę 1919—1922 m. laikotarpiu, Klaipėda savaime turėjo atitekti Lietuvos Respublikai, tačiau ten įsitvirtinusi prancūzų administracija nenorėjo palikti šio mažo žemės lopinėlio ir patogaus Baltijos uosto. Todėl jaunai Lietuvos diplomatijai teko ieškoti kelių ir būdų, kaip patogiausiai įjungti vakarinių lietuvių žemes į vieną valstybę — Lietuvą.

Ligšiolinėje istoriografijoje teisingai pastebimas vienas akcentas, kad Lietuva siekė prijungti šį kraštą, tačiau neatskleidžiama to klausimo genezė. Nematoma, kad lietuvių atgimimo veikėjai, Lietuvos Taryba, o vėliau Lietuvos Respublikos

¹ V. Vareikis, *Klaipėdos krašto užėmimas, 1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje*, Klaipėda, 1995, p. 35—39.

² T. Petkevičius, *Klaipėdos krašto teisinė būklė Lietuvos konstitucinės teisės sistemoje pagal 1924 m. statutą*, Kaunas, 1940.

vyriausybė savo uždaviniu kėlė visų etnografinių žemių sujungimą į vieną tautinę valstybę. Pažiūrėkime tik Vilniaus Seimo 1905 m. nutarimus, lietuviškų partinių grupuočių veikėjų pasisakymus Rusijos politiniuose forumuose tuo pat metu ir vėliau³. Tai toli gražu nebuvo tik 1923 m. subrendęs visuomeniniuose ir valstybiniuose sluoksniuose lietuvių kaprizas.

Nesvetimas buvo ir Mažosios Lietuvos lietuvininkams siekimas bendradarbiauti, o vėliau susijungti su Didžiosios Lietuvos lietuviais, nors mūsų istoriografijoje taip pat gana išsiskiriančios teiginiai, dar XX a. pačioje pradžioje pateikti V. Mickevičiaus-Kapsuko ir kitų, apie jokių bendrų ryšių nebuvimą tarp Rusijos ir Prūsijos imperijoms priklausiusių lietuvių⁴. Tai paneigia daugybė konkrečių faktų, mums žinomų iš mokyklinių vadovėlių, kaip lietuviškos spaudos draudimo metu leidimą Rusijos imperijoje gyvenantiems lietuviams. Ir ne tik spaudos draudimo metu, bet ir gerokai prieš tai. Nihilistinis istorikų požiūris yra ir į bendrą abiejų imperijų pavergtų lietuvių valstybingumo siekimą. Net Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos metu neįžiūrima ryšių, o matoma vien Lietuvos Respublikos pastangos užimti kraštą. Konkreti veikla bendro Lietuvos valstybingumo atkūrimo klausimais prasidėjo tarp abiejų imperijų pavergtų lietuvių jau Pirmojo pasaulinio karo metais. Ji sustiprėjo, kai dalis Mažosios Lietuvos lietuvininkų visuomenės veikėjų atsidūrė tremtyje Rusijoje ir čia artimiau susibičiuliavo su ten pat atsidūrusiais Didžiosios Lietuvos lietuviais. Tai matyti iš karo meto atsiminimų, to meto Rusijoje leidžiamos spaudos užfiksuotų faktų, Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti archyvinės medžiagos⁵. Tą patvirtina žymus politikos veikėjas, Lietuvos užsienio reikalų ministras, kilęs iš Mažosios Lietuvos Dovas Zaunius⁶. Pagaliau baigiantis Pirmajam pasauliniam karui susikūrė Prūsų Lietuvos tautinė taryba. Ji 1918 m. lapkričio 30 d. priėmė Mažosios Lietuvos tautinės tarybos politinį aktą, kuriame reikalavo prijungti Mažąją Lietuvą prie savo tautos — atsikuriančios Lietuvos valstybės⁷. Užmirštas ir dar vienas reikšmingas faktas — Mažosios Lietuvos lietuvininkų memorandumai Paryžiaus Taikos konferencijos politikams. Gal jie ir buvo paprašyti organizuoti „iš viršaus“, t.y. Lietuvos delegacijos

³ A. Gaigalaitė, Dėl 1905—1907 metų revoliucijos Lietuvoje vertinimo, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija*, XXXIII, Vilnius, 1994, p. 117—128.

⁴ V. Kapsukas, *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1960, p. 147.

⁵ M. Jankaus 1915 01 05 laiškas neišaiškintam asmeniui, *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*, f. 1—3309; Apie lietuvių belaisvių iš Mažosios Lietuvos šelpimą, *Lietuvių balsas*, 1916 02 05; Petrapilio lietuvių seimas, *Lietuvių enciklopedija*, Boston, t. 22, p. 372—373.

⁶ D. Zaunius, Didžiosios ir Mažosios Lietuvos visuomenės santykiai, A. Gerutis, *Dr. Dovas Zaunius Mažosios Lietuvos sūnus — Nepriklausomos Lietuvos užsienio reikalų ministras*, Cleveland, 1982, p. 527—528.

⁷ Prūsų Lietuva, *Prūsų lietuvių balsas*, 1919 01 15.

Paryžiaus Taikos konferencijoje, bet vis dėlto juos pasirašė ne vienas žmogus, jie informavo to meto didžiųjų Europos valstybių, ir ne tik jos, diplomatiją apie lietuvių siekius atkurti savo valstybę lietuvių etnografinėse sienose⁸. Memorandumuose buvo prašoma prie Lietuvos valstybės prijungti ne tik Klaipėdos kraštą, bet ir už Nemuno buvusias lietuvių žemes, iki Karaliaučiaus imtinai. Jie išreiškė lietuvininkų inteligentijos, jos politikos formuotojų interesus ir negalėjo būti visiškai atmestini krašto gyventojams lietuviams, kurie savo kultūrinės ir politinės savimonės tuo metu nebuvo praradę.

Kadangi Lietuvos Respublikos metais dar nebuvo norima iki galo atskleisti visos Klaipėdos krašto prijungimo istorijos, ypač dėl galimos Vakarų Europos politikos reakcijos, Lietuvos ginkluotųjų pajėgų dalyvavimas sukilime Klaipėdoje 1923 m. sausio mėnesį Lietuvių istoriografijoje buvo apeinamas. Neakcentuojamas buvo klausimas dėl valstybės karinių pajėgų ir savanorių dalyvavimo prijungiant kraštą prie Lietuvos. Apskritai nedaug tuo klausimu rašoma. Nepasirodė išsamesnių darbų ir iševijos leidiniuose. Pačioje Lietuvoje sovietmečiu istorikai R. Žepkaitė, P. Žostautaitė, R. Žiugžda apie tai rašė, pateikė kai kurių duomenų, bet specialių darbų tam neskyrė⁹. Be to, dažnuose darbuose buvo aiškiai siekiama akcentuoti Mažosios Lietuvos lietuvininkų iniciatyvą ir veiklą sukilimo Klaipėdoje parengimo ir jo vykdymo metu. Žinoma, jų dalyvavimo paneigti negalima. Dalyvavo apie 300 klaipėdiečių savanorių, tačiau patvirtinti, kad vien jie sukilimą įvykdė, istorikai negali, nors Lietuvos vyriausybė tuo metu ir vėliau viešai skelbė, kad sukilimas įvykdytas vien klaipėdiečių savanorių jėgomis, ir siekė užtušuoti didžiulį savo atliktą darbą, net „užmiršti“ tuos, kurie vadovavo tuo metu Lietuvos valstybei, jos politikai. O kai sovietmečiu asmenybių, ypač vadinamųjų buržuazinių veikėjų, vaidmuo istorijos procese buvo apskritai sumenkintas, tai to meto Lietuvos užsienio reikalų ministrui ir ilgamečiam ministrui pirmininkui E. Galvanauskui, nekalbant jau apie mažiau atsakingus valstybės ir jos politikos vadovus, neliko net vietos enciklopedijoje¹⁰. Prie vyriausybės veiklos, prijungiant Klaipėdos kraštą prie Lietuvos Respublikos, nuver-

⁸ Lietuvių delegacijos prie Paryžiaus Taikos konferencijos 95 posėdžio, įvykusio 1919 10 22, protokolas ir 1919 10 31 apyskaita XVIII, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau — *LCVA*), f. 383, ap. 7, b. 13, l. 32, 27 ir kt.

⁹ R. Žepkaitė, *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918—1939 m.*, Kaunas, 1986; P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923—1939*, Vilnius, 1992; R. Žiugžda, *Lietuva imperialistinių valstybių planuose 1917—1940*, Vilnius, 1983; R. Žiugžda, *Po diplomatijos skraiste*, Vilnius, 1973. Pastarojoje R. Žiugžda pateikė daug faktų iš Klaipėdos sukilimo ir E. Galvanausko veiklos, tačiau tai vertina remdamasis sovietinės diplomatijos pozicijomis.

¹⁰ *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 1, Vilnius, 1966. Tuo metu enciklopedijos redakcija buvo numaciusi įdėti straipsnius apie Nepriklausomos Lietuvos valstybės veikėjus. Jie buvo parašyti. Vyriausiasis istorinės dalies enciklopedijos redaktorius J. Žiugžda juos atmetė ir, surengęs posėdį su enciklopedijos redaktoriais bei autoriais, įrodinėjo tokių straipsnių netikslumą.

tinimo prisidėjo ir kai kurie šiuolaikiniai Lietuvos (ir ne tik jos) istorikai. Antai JAV istorikas, rašantis Lietuvos moderniosios istorijos klausimais, Alfredas Sennas teigia, kad krašto prijungimą prie Lietuvos įvykdę patriotinės organizacijos, iš jų aktyviausiai dalyvavę šauliai. Lietuvos vyriausybė nedrįsusi rodyti iniciatyvos. Lietuvos atstovai Berlyne V. Sidzikauskas ir Paryžiuje P. Klimas ėmę veikti krašto įjungimo į Lietuvos valstybės sudėtį labai tik po jo faktiškojo prijungimo. Savo išvadas A. Sennas daro remdamasis pokalbiais su V. Sidzikausku ir J. Budriu Amerikoje, taip pat paskelbtais V. Krėvės atsiminimais¹¹. Taigi išryškėja trečioji kryptis historiografijoje, kuri neigia Lietuvos valstybės ir jos politinių veikėjų darbą atgaunant Klaipėdos kraštą, visus nuopelnus palikdama šauliams ir kitoms visuomeninėms organizacijoms. Jie sutelkę savanorius, suderinę sukilimą su Vokietijos užsienio reikalų ministerija bei generaliniu štabu, permetę savanorius į Klaipėdos kraštą ir įvykdę sukilimą.

Klaipėdos kraštas prie Lietuvos buvo prijungiamas labai slaptai. Kaip matyti iš archyve išlikusių dokumentų, dažnai reikalaujama perskaičius juos sunaikinti¹². Tačiau Užsienio reikalų ministerijos ir Lietuvos vyriausybės popieriuose išliko daug dokumentų apie sukilimo eigą, derybas po sukilimo su Antantės šalių atstovais Klaipėdoje ir Paryžiuje, apie valdžios perėmimą Klaipėdoje į Lietuvos vyriausybės ir jai palankios vietos valdžios rankas ir kitais klausimais. Kiek mažiau išliko dokumentų apie konkretų sukilimo parengimo planą. Šį trūkumą užpildo E. Galvanausko biografinė knyga, kurioje atskleidžiamas jo genialus sumanymas sujungti visas svarbiausias Lietuvos ir Klaipėdos krašto jėgas ir parinkti patogų tarptautinį momentą sukilimui įvykdyti¹³. Išlikusi dokumentinė medžiaga ir E. Galvanausko atsiminimai atspindi didžiulį Lietuvos ministro pirmininko sugebėjimą suderinti ir parengti Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos planą ir jį įvykdyti, pasitelkus krašto visuomenines organizacijas, klaipėdiškius lietuvius, Lietuvos karius bei Mažosios ir Didžiosios Lietuvos savanorius.

2. E. Galvanausko Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos planas

Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos klausimas Lietuvos Respublikos politikams kilo po to, kai jis buvo pažadėtas Antantės šalių perduoti Lietuvai pasirašant Paryžiuje Taikos sutartį. Tačiau sutartyje buvo numatyta, kad jis bus

¹¹ A. Senas, *Detalės ir asmenybės, Mokslas ir gyvenimas*, 1994, nr. 9, p. 32–34.

¹² E. Galvanausko 1923 01 16 slapto rankraščio J. Žiliui nuorašas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 427, l. 50–51a.

¹³ G. Galva, *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*, Chicago, 1982.

perduotas tik tada, kai Lietuvos valstybė gaus tarptautinį pripažinimą. Lietuvos tarptautinis pripažinimas de facto ir de jure bei priėmimas į Tautų Sąjungą užsitęsė, o Klaipėdos krašte užsisėdėjo prancūzų vadovaujama administracija, atstovaujanti Antantės šalims. Sunku buvo laukti lietuvių politikams pažadų atgauti lietuvių gyvenamas žemes, dar Vokiečių ordino atplėštas nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Todėl krašto prisijungimo klausimas buvo nuolat keliamas vidaus politiniuose forumuose ir tarptautinėse instancijose. 1921 m. lapkričio 21 d. Steigiamajame Seime buvo priimta rezoliucija dėl Klaipėdos krašto. Joje buvo pažymėta, kad Klaipėdos krašto ekonominiai interesai ir žymiausios dalies gyventojų tautiniai siekimai yra tiek bendri su Lietuvos Respublika, jog „susidėjimas vienon valstybėn yra neišvengiamas, abiem šalim naudingas ir realus to klausimo išsprendimas“¹⁴. Nutarime buvo pavesta Lietuvos vyriausybei rūpintis, kad Klaipėdos kraštas „prisdėtų“ prie Lietuvos. Patarta būsimums Lietuvos santykius su Klaipėdos kraštu formuoti taip, kad jie teiktų visiems Respublikos gyventojams vienodas teises ir pareigas, tinkamai saugotų visus bendruosius Respublikos reikalus, o kartu atsižvelgtų į ypatingus Klaipėdos krašto gyventojų reikalus ir juos gintų, nes ilgai buvęs Vokietijos sudėtyje kraštas išugdė savo ekonomiką, kultūrą, paveldėjo ypatingą jurisdikciją, turėjo kitokį negu Lietuva politinį ir visuomeninį gyvenimą. Tie ypatingi krašto poreikiai turėtų būti apdrausti teise savarankiškai rūpintis vietos ūkio, administracijos, mokesčių, darbo ir socialinės apsaugos, teismo, švietimo, kultūros bei tikybos reikalais, sukūrimu atskiro autonomijos vieneto, sutvarkyto demokratiniais principais Lietuvos Respublikoje. Taigi jau 1921 m. buvo suformuluotas būsimo Klaipėdos krašto statusas Lietuvos valstybės sudėtyje.

Kam priklauso prioritetas Klaipėdos krašto įjungimo į Lietuvos valstybės sudėtį sukilimo keliu, literatūroje nėra plačiau diskutuota. Iš išlikusių dokumentų atrodo, kad Užsienio reikalų ministerijai šią idėją pasiūlė J. Žilius, Lietuvos atstovas Klaipėdoje nuo 1922 m. sausio mėnesio. Viename iš savo pranešimų, rašytų 1922 m. vasario 13 d., jis ragino vyriausybę Klaipėdos kraštą atsiimti jėga, kad jo nepraras-tume, kaip atsitiko su Vilniumi. Aiškino, kad krašte tėra 350 prancūzų kareivių ir kad tokią jėgą įveikti būtų labai nesunku¹⁵. E. Galvanausko vadovaujama Lietuvos vyriausybė ėmė rengti krašto prijungimo prie Lietuvos dirvą viduje ir tarptautinėje plotmėje.

Jau nuo 1922 m. pradžios imta šiek tiek trukdyti maisto produktų iš Lietuvos vežimą į Klaipėdos kraštą. Ypač tai pasakytina apie duoninius grūdus, ku-

¹⁴ *Lietuva*, 1921 11 15.

¹⁵ *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 366, l. 277.

rių kraštas išaugindavo nepakankamai. Buvo sumažintas naudojimas Klaipėdos uostu, motyvuojant tuo, kad blogas susisiekimas, sumažintas žaliavų tiekimas krašto įmonėms. Motyvuodama lito įvedimu Lietuvos vyriausybė nuo spalio pradžios visiškai uždarė sieną su kraštu¹⁶. Buvo sugriežtinta muitų kontrolė, trukdomas prekių įvežimas į kraštą, motyvuojant markės infliacija. Žodžiu, imta bloginti ir taip prasta Klaipėdos krašto gyventojų ekonominė padėtis valdant prancūzų administracijai. Tokiomis aplinkybėmis prancūzų administracija su Lietuva pradėjo prekybos derybas. Jos vyko vangiai, o 1922 m. rugsėjo mėnesį buvo Lietuvos vyriausybės nutrauktos. Rugsėjo 2 d. J. Žilius įteikė Vyriausiajam Antantės komisarui Klaipėdoje Lietuvos vyriausybės verbalinę notą. Joje buvo pabrėžta, kad Lietuvos vyriausybė atsisako toliau vesti prekybos derybas, nes Lietuva yra didžiųjų valstybių pripažinta de jure ir Klaipėdos kraštas turi būti atiduotas jai¹⁷.

Visomis ekonominėmis ir kitomis priemonėmis klaipėdiečiai lietuviai ir vokiečiai buvo ne tik spaudžiami, bet ir agituojami dėtis prie Lietuvos. Propagandai krašte sustiprinti 1922 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos atstovybė Klaipėdos krašte lietuvininkų vardu nupirko „Memeler Zeitung“ spaustuę ir redakciją. Laikraštis pradėjo vietos vokiečių tarpe propaguoti prolietuvišką politiką¹⁸. Buvo suorganizuota 5 Mažosios Lietuvos ir 5 Didžiosios Lietuvos jūrininkų peticija į Paryžių, kurioje buvo pasisakoma už uosto Lietuvai reikalingumą ir protestuojama prieš Lenkijos tuo metu pradėjusias stiprėti tendencijas į Klaipėdos uostą bei Nemuno internacionalizavimą¹⁹.

E. Galvanausko vadovaujama vyriausybė, o nuo 1922 m. rugsėjo 28 d. ir Lietuvos užsienio reikalų ministerija suaktyvino agitaciją ir propagandą už Klaipėdos krašto prijungimą ir jo lietuviškumą lietuvių spaudoje Klaipėdos krašte, Lietuvoje ir užsienyje. Tuo buvo siekiama ne tik paruošti lietuvių visuomenės nuomonę, bet ir paveikti užsienio nuotaikas palankia Lietuvai tėkme, padėti apsibrasti su mintimi, kad tas kraštas yra organiškai susijęs su Lietuva.

Savo ruožtu Lietuvos vyriausybė veikė ir diplomatiniais kanalais. E. Galvanauskas ir jo vadovaujama Lietuvos delegacija 1922 m. vasarą dalyvavo Europos šalių tarptautiniuose forumuose Ženevoje, Genujoje, kur, be Vilniaus ir santykių su Lenkija padėties, privačiuose pokalbiuose kėlė Klaipėdos klausimą. 1922 m.

¹⁶ J. Žiliaus pranešimai užsienio reikalų ministrui V. Jurgučui 1922 03 30 ir 1922 07 06, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 366, l. 179—180, 133—134; P. Žostautaitė, min. veik., p. 21.

¹⁷ J. Žiliaus 1922 09 02 raštas užsienio reikalų ministrui apie notos įteikimą, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 366, l. 81.

¹⁸ J. Žiliaus 1922 09 09 raštas užsienio reikalų ministrui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 366, l. 75.

¹⁹ J. Žiliaus 1922 06 23 raštas užsienio reikalų ministrui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 366, l. 10—11a.

balandžio 6 d. būdamas Paryžiuje Lietuvos ministras pirmininkas susitiko su R. Poincare, tuo metu žymiausiu ne tik Prancūzijos, bet ir Tautų Sąjungos lyderiu²⁰.

Klaipėdos klausimą buvo įsakyta kelti įvairiomis progomis ir be jų visiems Lietuvos pasiuntiniams kitose šalyse ir prie Lietuvos vyriausybės akredituotiems kitų šalių pasiuntiniams. Tuo klausimu atsiskaitinėjo O. Milašius, T. Naruševičius, V. Sidzikauskas, P. Klimas ir kiti. Paminėsime tik porą įdomesnių faktų, kurie mūsų istoriografijoje neatsispaudė. Lietuvos atstovas Rygoje 1922 m. rugpjūčio 19 d. ir rugsėjo 11 d. kalbėjosi dėl Klaipėdos atidavimo pagal Versalio Taikos sutartį Lietuvai su Didžiosios Britanijos pasiuntiniu Pabaltijo šalims Wiltonu. Anglas pareiškė, kad Klaipėdą Lietuva gaus. Anglija parems Lietuvą, bet tik su sąlyga, kad kraštui bus suteikta plati autonomija ir laisvas tranzitas visoms šalims. Lietuva, gaudama Klaipėdą, turės garantuoti, kad tas kraštas atiteks Antantės globai, jei Lietuva kada nors sudarys vieną valstybę su Rusija²¹. Užsitikrinti JAV paramą siekė Lietuvos atstovas V. Čarneckis Vašingtone. 1922 m. spalio 18 d. Amerikos—Baltijos draugijos surengtuose į Pabaltijo valstybes pasiuntiniu išvykstančio F. Colemano garbei pietuose V. Čarneckis pabrėžė, kad Lietuvos ekonominis ir politinis gyvenimas yra suparalyžiuotas dėl neišspręstų teritorinių problemų, negražintos Lietuvai Klaipėdos²². JAV tuo metu, nors ir neoficialiai, palaikė Lietuvą.

Klaipėdos problema 1922 m. rudenį susirūpino Tautų Sąjunga. Spalio mėnesį Ambasadorių konferencijoje imta kalbėti apie Klaipėdos krašto ateitį, jo sutvarkymą, autonominio statuso rengimą. Lapkričio 3—4 d. į Paryžių pareikšti savo nuomonę dėl Klaipėdos ateities buvo pakviesti krašto ekonominių organizacijų lietuvių ir vokiečių atstovai. E. Galvanausko vyriausybės pastangomis atstovauti klaipėdiečiams Ambasadorių konferencijoje buvo parinkti lietuvių atstovai V. Gaiagalaitis, J. Stikliorius, E. Simonaitis ir J. Labrencas. Vokiečių interesams atstovavo vietos dvarininkai K. Dresleris ir J. Guba bei pramonininkas J. Krausas. Lietuvių atstovai Paryžiuje pareiškė, kad dėl krašte susidariusios sunkios ekonominės padėties jam geriausia būtų autonomijos teisėmis jungtis prie Lietuvos. Vokiečiai buvo už valstybinio savarankiškumo suteikimą Klaipėdos kraštui bet kurios Antantės valstybės protektorate, o uostą siūlė internacionalizuoti²³.

²⁰ Užsienio reikalų ministerijos 1922 04 07 posėdžio protokolas Nr. 31, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 287; tas pats, 1922 04 29 protokolas Nr. 42, ten pat., l. 143; tas pat, 1922 05 11 protokolas nr. 47, f. 383, ap. 7, b. 284, l. 230 ir kt.

²¹ Užsienio reikalų ministerijos 1922 08 19 posėdžio protokolas Nr. 74, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 284, l. 71; tas pats, 1922 09 11 posėdžio protokolas Nr. 82, ten pat, b. 285, l. 58.

²² D. Zaunias 1922 11 03 pranešimas iš Rygos užsienio reikalų ministrui, ten pat, b. 260, l. 10.

²³ Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje O. Milašiaus telegramos į Užsienio reikalų ministeriją ir Ministerijos telegramos į Paryžių 1922 m. rudenį, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 366, l. 129, 130, 132 ir kt.; P. Žostautaitė, min. veik, p. 24.

Paryžiaus pasitarime Klaipėdos krašto atstovų nuomonėms nesutapus, Ambasadorių konferencija nutarė sudaryti specialią komisiją, vadovaujamą prancūzo teisininko George Laroche. Ji turėjo parengti galutinį projektą. Komisijos nuomone, Klaipėdos kraštas turi būti paskelbtas „laisvąja valstybe“, administruojamas 10—15 metų Prancūzijos komisaro. Klaipėdos uosto valdyba sudaroma iš Klaipėdos krašto, Lenkijos ir Lietuvos atstovų. Projektas numatytas įgyvendinti 1923 m. pradžioje. Imta svarstyti įvesti Klaipėdos krašte Prancūzijos remiamą valiutą ir įkurti emisijos banką²⁴. E. Galvanauskas ir kiti Lietuvos vyriausybės nariai suprato, kad prancūzai, sukūrę Klaipėdos krašte vadinamąją laisvą valstybę, ir toliau ją administruos, dar labiau stiprindami savo įtaką. Lietuva Klaipėdos krašto negaus. Lietuvos Ministras Pirmininkas ryžosi tam užkirsti kelią: išvaduoti kraštą iš prancūzų okupacijos ir prisijungti jį prie Lietuvos dar iki Ambasadorių konferencijos galutinio sprendimo priėmimo bei įgyvendinimo.

1922 m. lapkričio 20 d. vakare E. Galvanauskas sukvietė slaptą Ministrų Kabineto posėdį. Jis užtruko visą naktį iki paryčių. Ministras Pirmininkas susirinkusiems ministrams pateikė tris Klaipėdos krašto prisijungimo prie Lietuvos galimybes. Iškelti bylą Tautų Sąjungoje dėl to, kad Prancūzija neperduoda Lietuvai krašto. Tuo pat metu visiškai uždaryti sieną su Klaipėdos kraštu, nebesiųsti į jį iš Lietuvos maisto produktų, nesinaudoti uostu. Visą Lietuvos užsienio prekybą nukreipti per Liepoją ir pradėti statyti uostą Šventojoje. Antroji galimybė — paimti kraštą jėga. Tam tikslui geriausiai panaudoti Lietuvos kariuomenę, kuri esamomis sąlygomis gali užimti Klaipėdą per 24 valandas. Politiniu požiūriu šis kelias pavojingas, nes galima sulaukti Antantės šalių ultimatumo — atšaukti kariuomenę ir padengti karo nuostolius. Tuo atveju, jeigu Lietuva ultimatumo neįvykdytų, Prancūzija gali atsiųsti kariuomenę, o Lenkija pulti Pietų Lietuvą. Yra galimybė parinkti „neklusnų“ karį, kuris neva savo valia padarytų perversmą. Tuo atveju Antantės vyriausybės irgi gali pasielgti panašiai. Trečias kelias — organizuoti Klaipėdos krašto lietuvininkų sukilimą prieš vokišką krašto Direktoriją ir jos ramstį — Prancūzijos administracijos vadovą G. Petisne, užimti kraštą ir uostą, turėti ginčo objektą Lietuvos vyriausybės rankose. Antantės diplomatija greit supras, kad sukilimas buvo Lietuvos vyriausybės organizuotas, bet nedrįs to įvykio vadinti užpuolimu. Lietuvos vyriausybė susilauks protestų iš Prancūzijos, bet vargu ar ji pakels ginklą prieš Lietuvą²⁵. E. Galvanausko nuomone, pastarasis būdas neturėtų sukelti konflikto per pirmąsias dvi savaites, o vėliau tektų pereiti į politines derybas — įteisinti Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos. Dauguma susirinkusiųjų pritarė pastarajam projektui.

²⁴ R. Žiugžda, *Lietuva...*, p. 44.

²⁵ G. Galva, *min. veik.*, p. 297—298.

Po šio posėdžio E. Galvanauskas pradėjo ieškoti klaipėdiečių tarpe būsimąjo sukilimo vado, o iš žvalgybos pareikalavo patikrinti krašto karinę padėtį ir gyven-tojų politines nuotaikas.

Viliui Gaigalaičiui ir Jokūbui Stiklioriui atsisakius, politiniu sukilimo vadu sutiko būti Erdmonas Simonaitis. Jam buvo pavesta parengti sukilimui dirvą tarp klaipėdiečių, o sukilimui prasidėjus — vadovauti jam. Krašto apsaugos ministras B. Sližys parengė sukilėlių žygio planą ir sutelkė karines jėgas. Joms vadovauti pasisiūlė žvalgybos karininkas, atlikęs Klaipėdos krašte žvalgyimo darbus, J. Polo-vinskas, pasivadinęs J. Budriu. Prie sukilėlių vadovybės buvo sudarytas atskiras dalinys politikos ir informacijos tikslams, kuriam vadovauti buvo pakviestas J. Pu-rickis, pasivadinęs J. Peteraičiu. Jo tikslas buvo propaganda lietuvių naudai, atsišau-kimų leidimas, kitos medžiagos prancūzų ir vokiečių kalba skelbimas, sukilimui pra-sidėjus talkininkavimas susirašinėjant su prancūzų komisaru, derybos su juo. Suki-limo vadovybė ir politinis dalinys įsikūrė Šilutėje. Ten įsikūrė ir veikė Klaipėdos krašto gelbėjimo komitetas ir sukilimo politinis vadovas E. Simonaitis, kurio užda-vinys buvo perimti krašto politinę valdžią ir sudaryti Lietuvai palankią Direktoriją. Pagrindinis sukilimo tikslas ir buvo dangstomas tuo, kad siekiama pašalinti provo-kišką Krašto Direktoriją²⁶.

Klaipėdos krašto sukilimas buvo parengtas pasinaudojus palankia tarptautine situacija. 1923 m. sausio 3 d. prasidėjo Antantės šalių pasitarimas Vokietijos reparacijų klausimu. Tuo pat metu Prancūzija įvedė savo kariuomenę į Ruro sritį. Taigi didžiųjų valstybių dėmesys buvo nukreiptas į Vokietiją.

Pasitikrino Lietuvos vyriausybė ir saugumą bei artimiausių kaimynų nuomo-nę. V. Sidzikausko teigimu, 1922 m. rudenį Vokietijos užsienio reikalų ministeri-ja užsiminė Lietuvos vyriausybei, kad reikia kažką daryti, nes kyla pavojus iš Len-kijos pusės Klaipėdai. Lenkija siekė Nemuno internacionalizavimo, ėmė Klaipė-doje pirkti žemę, namus, kurti įvairias pramonės ir prekybos įstaigas. Vokiečiams tai nepatiko. Jie bijojo, kad Lenkija per Klaipėdą gali išeiti į Baltijos jūrą ir tuo apsupti Rytprūsius iš dviejų pusių. Sukilimui ruošiantis, į Berlyną nuvyko Lietu-vos šaulių sąjungos pirmininkas V. Krėvė-Mickevičius. Jis susitiko su užsienio rei-kalų ministru Carlu Schubertu ir Generalinio štabo viršininku H. von Secktu. Vo-kiečiai pritarė lietuvių norui prisijungti Klaipėdą²⁷. Savo ruožtu prieš pat prade-dant sukilimą Klaipėdoje E. Galvanauskas pasikvietė Vokietijos atstovą Kaune F. Olshauseną ir pranešė jam, kad Lietuva netrukus užims Klaipėdą. Prašė apie

²⁶ Ten pat, p. 300—302; E. Galvanauskas, Kova dėl Klaipėdos, *Draugas*, 1961 01 23.

²⁷ A. Senas, min. veik.

tai informuoti savo vyriausybę, kad ji žygio nelaikytų nedraugišku, kad išpėtų Klaipėdos krašto policiją ir kitus vokiečius laikytis nuošaliai. Kitą dieną Lietuvos užsienio reikalų ministras gavo pranešimą iš vokiečių pasiuntinio, kad Vokietijos vyriausybė lietuvių ryžtui pritaria ir žygio metu išpėjo vietos vokiečius laikytis ramiai. Tą jie ir darė. Vokietijos vyriausybė, kad neatrodytų abejinga Antantės atžvilgiu, atliko tik tą gestą, kad kitą dieną po sukilimo pakvietė Lietuvos atstovą Berlyne V. Sidzikauską, įteikė jam protesto notą dėl įsiveržimo į Klaipėdos kraštą, prašė ją į Kauną perduoti atviru tekstu ir pakvietė Lietuvos atstovą į kitą kambarį taurei šampano²⁸.

Klaipėdos krašto įjungimas į Lietuvos valstybės sudėtį jėga buvo derinamas ir su Sovietų Rusijos vyriausybe. 1922 m. lapkričio 29 d. G. Čičerinas per Kauną vyko į Loanos konferenciją. E. Galvanauskas Kauno geležinkelio stotyje surengė jam priėmimą, kurio metu išsiaiškino Sovietų Rusijos poziciją Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos klausimu. Rusijos užsienio reikalų ministras pareiškė, kad Lietuvos sprendimas užimti Klaipėdos kraštą nėra priešiškas Sovietų Rusijos politikai. Be to, jis pažadėjo, kad jeigu Lenkija pakeltų ginklą prieš Lietuvą, Sovietų Rusija neliktų neveiklia stebėtoja. Tuo atveju, jeigu Antantės diplomatija pareikalautų suteikti Lenkijai Klaipėdos krašte kokių nors teisių, Sovietų Rusija irgi reikalautų tokių pat teisių. Paskutinis G. Čičerino pareiškimo sakiny suseramino E. Galvanauską, ypač tuo atveju, jei sukilimas nepavyktų. Kelias valandas trukęs Rusijos užsienio reikalų ministro pokalbis su Lietuvos Ministru Pirmininku Kauno geležinkelio stotyje buvo rezultatyvus. 1922 m. gruodžio 22 d. G. Čičerinas savo vyriausybės vardu parašė raštą Antantės šalių vadovams, kuriame išpėjo, kad „Klaipėdos klausimo sprendimas, jei jis nebus Rusijos požiūriu teisėtas, gali būti laikinas ir netvirtas“²⁹. Be to, Rusijos užsienio reikalų ministerija įteikė notas dėl Klaipėdos 1922 m. gruodžio 25 d. Anglijos, Prancūzijos ir Italijos vyriausybėms.

Prieš pat Klaipėdos sukilimą Rusijos vyriausybė Minsko srityje, prie pat Lenkijos sienos, pradėjo telkti karinius dalinius. Šis žingsnis Lenkijos valdančiųjų sluoksnių buvo suprastas, ir tuo Lietuva išvengė pavojaus, kurio labiausiai bijojo. Tik sukilimui įvykus kartu su anglų ir prancūzų laivais į Klaipėdos uostą buvo atplaukęs „Komendant Piłsudski“, kuris po kelių valandų iš uosto išplaukė³⁰.

²⁸ Ten pat; V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 12.

²⁹ Einančio Rusijos užsienio reikalų ministro pareigas M. Litvinovo 1922 12 25 notos nuorašas, įteiktas E. Galvanauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 419, l. 47.

³⁰ J. Purickio 1923 01 17 telegrama į Kauną, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 427, l. 91.

3. Vadovavimas iš Kauno sukilimo metu ir po jo

Gerai parengęs sukilimo planą, E. Galvanauskas skubino visas sukilimo organizacines grandis veikti aktyviai. 1922 m. pabaigoje ir 1923 m. pradžioje viename Klaipėdos krašte J. Purickio iniciatyva vyko vietos gyventojų mitingai, kurių priimtose rezoliucijose buvo pasisakoma prieš „laisvos valstybės“ kūrimą, prieš Lenkijos išgalėjimą krašte, už ryšius su Lietuva³¹. 1923 m. sausio 9 d. Mažosios Lietuvos Gelbėjimo komitetas, sukurtas Lietuvos vyriausybės iniciatyva, paskelbė manifestą dėl valdžios perėmimo į savo rankas ir E. Simonaičio paskyrimo Direktorijos pirmininku³². Sausio 10 d. B. Sližio sutelkta savanorių rinktinė, kurią sudarė 10 karininkų ir 150 kariūnų iš karo mokyklos, 5 karininkai ir 130 kareivių iš karo milicijos mokyklos, 1 karininkas ir 70 kareivių iš 5-ojo pėstininkų pulko, 11 karininkų ir 150 kareivių iš 8-ojo pėstininkų pulko, 3 karininkai ir 60 kareivių iš 1-ojo kavalerijos pulko, 1 aviacijos karininkas, 7 generalinio štabo karininkai, 15 elektrotechnikos bataliono kareivių, 9 autobataliono vairuotojai, 2 karininkai su šauliais (iš viso 40 karininkų, 584 kareiviai, 455 šauliai ir apie 300 savanorių), peržengė Klaipėdos krašto sieną³³. Per 5 dienas buvo užimtas Klaipėdos miestas ir kraštas. Mūšiuose žuvo 20 lietuvių, 2 prancūzai ir 1 vokiečių policininkas. Atrodo, jog Lietuvos vyriausybei pavyko įgyvendinti viską greitai ir sklandžiai. Tačiau taip nebuvo. E. Galvanauskas rašė: „Nuo sukilimo pradžios iki tarptautinės įtampos apmirimo pergyvenau bene didžiausios įtampos mėnesio tarpinį. Slogi rytojaus nežinia, politinė įtampa, vidurnakčio vaikštynės į paštą Kaune susisiekti telegrafu su sukilimo vadovais (tada telefono ryšio tarp Klaipėdos ir Kauno nebuvo. — A.G.), greitas įvairių klausimų sprendimas vargino mane“³⁴.

E. Galvanausko, Ministro Pirmininko bei užsienio reikalų ministro, B.K. Balučio ir P. Klimo, Užsienio reikalų ministerijos atsakingų darbuotojų, retkarčiais talkinusių Kabineto vadovui, pokalbiai Juzo aparatu su Klaipėdos krašte sukilimui vadovavusiais ir Lietuvai atstovavusiais A. Smetona, J. Budriu, J. Peteraičiu, majoru Jakučiu ir kt. išliko Lietuvos centriniame valstybės archyve. Tai 3 didelės bylos ir dar keli pluoštai telegramų kitose bylose³⁵. Telegrafiniai pokalbiai — tai gyvas

³¹ A. Eidintas, Lietuvos propagandinė veikla ruošiant Sausio sukilimą Klaipėdoje, 1923 m. sausio įvykiai Klaipėdoje, p. 29—34.

³² Visiems Klaipėdos krašto gyventojams, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1923 01 22, nr. 8, p. 48.

³³ Ypatingo paskyrimo rinktinės įsakymas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 422, l. 23.

³⁴ G. Galva, min. veik., p. 308.

³⁵ Telegrafiniai pokalbiai Juzo aparatu tarp E. Galvanausko ir Klaipėdos krašto sukilimo organizatorių, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 427, 428, 429.

visos sukilimo eigos ir lietuvių kovos dėl Klaipėdos įjungimo į Respublikos sudėtį liudininkas, tai E. Galvanausko gilios politinės mąstysenos ir tarptautinės diplomatinės pažinimo šaltinis.

Užsienio šalių atstovai, akredituoti Lietuvoje, akylai sekė krašto gyvenimą. Tuo metu, kai dar Kaune buvo tariamasi dėl sukilimo eigos, o Mažosios Lietuvos Gelbėjimo komitetas rengė atsišaukimus į vietos gyventojus, Prancūzijos atstovas Lietuvoje G. Padovanis, taip pat anglų konsulas Kaune A. Dilley įteikė Lietuvos užsienio reikalų ministerijai paklausimą dėl kariuomenės judėjimo Lietuvos pasienyje su Klaipėda ir įtartino bruzdėjimo Klaipėdos krašte. P. Klimas ir B. K. Balutis klaususiems paaiškino, jog pasienyje vykdomas Lietuvos pasienio sargybos pergrupavimas ir kad bruzdėjimas Klaipėdos krašte nieko bendra su Lietuva neturi³⁶.

E. Galvanausko sumanymu, Lietuvos užsienio reikalų ministerija atsiribojimo nuo įvykių taktikos laikėsi visą sukilimo metą ir visą Nepriklausomos Lietuvos laiką tarptautiniuose dokumentuose, vidaus raštuose ir net istoriniuose veikaluose.

Prasidėjus sukilimui Lietuvos pasiuntinybes užsienyje užgulė kasdieniai paklausimai, priekaištai, įspėjimai ir net notos. Tiek įdėmiai buvo sekamas Lietuvos politinis gyvenimas, kad dvi dienas, per patį sukilimo įkarštį, Kaune nepastebėję E. Galvanausko užsienio atstovai ir žurnalistai apie tai informavo savo šalių vyriausybes ir spaudą³⁷. Tuo tarpu Ministras Pirmininkas tebuvo išvykęs vienai dienai į Marijampolę atidaryti geležinkelio.

Kad palengvintų pasiuntinių darbą užsienyje, Lietuvos užsienio reikalų ministerija nuolat informuodavo savo atstovus apie įvykius Klaipėdos krašte, pateikdama informatyvią ir sausą medžiagą, prašydama ją tokią perduoti atstovaujamų šalių ministerijoms bei spaudai, nesileidžiant į platesnius komentarus. Lietuvos atstovas Didžiojoje Britanijoje T. Naruševičius kelis kartus buvo įspėtas E. Galvanausko, kad nutrauktų bet kokius „pliotkus“ su anglų politikais ir laikytųsi jo teikiamų pranešimų turinio³⁸. Pranešimuose buvo griežtai neigiama, kad Lietuva dalyvavo Klaipėdos krašto sukilime, kad organizavo vietos valdžią ir pan. Buvo aiškinama, kad tai įvyko dėl Klaipėdos krašto gyventojų nepasitenkinimo prancūzų administracijos veikla, vokiečių vyravimo Direktorijoje, dėl sunkios ekonominės ir kultūrinės krašto būklės.

³⁶ Griežtai slaptų žinių 1923 01 08 santrauka, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 423, l. 2—3.

³⁷ P. Klimo 1923 01 23 telegrama Lietuvos atstovybėms užsienyje, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 426, l. 118.

³⁸ E. Galvanausko 1923 01 18 telegrama T. Naruševičiui į Londoną, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 426, l. 77. Reikia pažymėti, kad šioje byloje sudėti dokumentai, pranešimai, notos, telegramos Lietuvos pasiuntiniams kitose šalyse ir pasiuntinių pranešimai bei telegramos į Lietuvos užsienio reikalų ministeriją.

Visai kitokia informacija Lietuvos vyriausybė ir Užsienio reikalų ministerija dalijosi su Klaipėdos krašto lietuvininkų vadovais ir Lietuvos vyriausybės atstovais. Sukilimo metu E. Galvanauskas iš esmės domėjosi tik sėkminga jo eiga. Sukilimui įvykus jis ėmėsi koreguoti krašto vidaus gyvenimo tvarkymą. Jau sausio 17 d. E. Galvanauskas skatino sukilėlių vadovybę plėsti Direktorijos teises, stiprinti Klaipėdos krašte tvarką ir administravimą, reikalauti, kad Antantės kariuomenė būtų greičiau atšaukta. Jis skatino greičiau sušaukti Klaipėdos krašto seimą iš 30—40 žmonių, kuris atstovautų kraštui. Be to, E. Galvanauskas ramino sukilėlių vadovus, kad susiklosčius sudėtingesnėms aplinkybėms ir sudarius atitinkamą pretekstą, galima tikėtis didesnės Lietuvos pagalbos. Lietuvos pėstininkai, šarvuotas traukinys ir artilerija pasiūsti prie sienos³⁹. Sukilėlių vadovus neramino Antantės laivų skaičiaus padidėjimas uoste, ir jie tą pačią dieną pasiuntė telegramą į Kauną, prašydami atsiųsti artileriją uostui užblokuoti⁴⁰. Bet kadangi Antantės diplomatija tuo metu nenorėjo konflikto su vokiečiais ir rusais, tai Lietuvos kariuomenei neteko atvirai įsikišti į Klaipėdos reikalus.

Į diplomatinę veiklą E. Galvanausko skatinami įsijungė naujieji Klaipėdos krašto Direktorijos vadovai, Gelbėjimo komiteto nariai. Sausio 16 d. instrukcijoje jiems E. Galvanauskas nurodė: 1. Naujoji vyriausybė turi tuoj kreiptis į Ambasadorių konferencijos pirmininką, į Anglijos, Prancūzijos, Italijos, JAV vyriausybes, prašydama palankiai išspręsti Klaipėdos klausimą. [To kreipimosi tekstas buvo jau paruoštas ir įduotas E. Simonaičiui. Propagandos tikslu kreipimasis turėjo būti išsiuntinėtas Skandinavijos ir Pabaltijo šalių, taip pat Šveicarijos vyriausybėms.] 2. JAV prezidentui pasiūsti specialų raštą su prašymu neleisti Antantės šalių vyriausybėms imtis represijų prieš naują Klaipėdos krašto vyriausybę. 3. Įkurti Klaipėdos krašte specialų spaudos biurą, kuris valdžios vardu visus kreipimusis, pareiškimus ir pan. dokumentus išsiuntinėtų didiesiems Europos ir Amerikos laikraščiams. 4. Naujoji valdžia turi atsiųsti į Kauną savo specialų delegatą, kuris atstovautų prie Lietuvos vyriausybės. 5. Prašė pranešti klaipeidiškių planus padėties stabilizavimui krašte. 6. Jeigu dar neatliko, tai kaip galima greičiau atlikti Lietuvos atstovui užuojautos pareiškimą prancūzams dėl žuvusių ir sužeistų jų karių. Tai padaryti ir naujajai krašto valdžiai, kuri turi visomis priemonėmis pabrėžti, jog nenorėjo kariauti su Antantės administracija, nenorėjo užgauti jos suvereniteto, nori būti su ja geriausiuose santykiuose. 7. Skubino naująją valdžią kurti vietos militarines jėgas. 8. Tiksliai suskaičiuoti ir pranešti abiejų pusių gyvosios jėgos ir kitus nuostolius. 9. Už-

³⁹ E. Galvanausko 1923 01 17 8.45 val. telegrama į Šilutę J. Purickiui, *LČVA*, f. 383, ap. 7, b. 427, l. 96—96a.

⁴⁰ J. Purickio-Peteraičio 1923 01 17 17.20 val. telegrama E. Galvanauskui, ten pat, l. 90.

muštuosius tuoj palaidoti, o sužeistuosius išgabenti. 10. Be kliūčių duoti leidimus prekėms į Lietuvą ir sustiprinti kontrolę įvežimui iš Vokietijos į Klaipėdos kraštą. 11. Panaikinti pasų sistemą ir gražinti sienos perėjimo leidimus su minimaliu maitu. Stiprinti pasų kontrolę atvykstančiųjų per sieną ir uostą, kad neprasiškerbtų nepageidaujamų žmonių. 12. Prekėms taikyti akcizo mokesčių tokį, koks taikomas Lietuvoje, kad nebūtų kliūčių prekių judėjimui į Lietuvą. 13. Oficialiai greta markių įvesti litus kaip krašto piniginių vienetą. 14. Darbininkus, kurie neturėtų darbo, leisti vykti dirbti į Lietuvą. Stengtis sudaryti fabrikams ritmingo darbo sąlygas. Mediena pageidaujančius aprūpinsime. 15. Organizuokite ūkininkų produktų eksportą. Lietuvos vyriausybė, kiek leis galimybės, kreips savo eksportą ir importą per Klaipėdą. Tam tikslui reikia, kad vietos valdžia užmegztų santykius su anglų laivais, kurie reguliariai plaukioja į Liepoją, kad jie nustatytu laiku užplauktų į Klaipėdą. 16. Reikia reviduoti nekilnojamosios nuosavybės pirkimo taisykles, kad apsigintume nuo nepageidaujamų svetimšalių pirkėjų. 17. Praneškite krašto biudžetą ir reikalingas krašto valdymui sumas, kurių neužtektų išlaidoms padengti. Tuoj informuokit, kokios sumos pinigų šiuo metu reikalingos. Pasidalinkite instrukcijomis su naujosios valdžios patarėju J.P. (reikia manyti, J. Peteraičiu-Purickiu. — A.G.)⁴¹.

Kaip matyti iš šios programos, E. Galvanauskas visapusiškai apmąstė Klaipėdos krašto tarptautinę ir vidaus padėtį sukilimui įvykus ir pateikė Klaipėdos krašto lietuvininkų valdžiai kryptingos veiklos gaires.

Neliesdami konkretaus vidaus tvarkos bei ekonominių problemų įgyvendinimo plano, bent trumpai apžvelgsime klaipėdiečių sukilėlių vadovų ir Direktorijos politinę veiklą. Jau sausio 17 d. jie kreipėsi į Prancūzijos, Anglijos ir Italijos vyriausybes nota, kurioje prašė atšaukti G. Petisne bei evakuoti prancūzų kariuomenę. Sausio 19 d. E. Simonaitis protestavo nota tų pačių šalių vyriausybėms dėl 1 anglų ir 2 prancūzų laivų atplaukimo į Klaipėdą⁴². Savo ruožtu veikė ir Mažosios Lietuvos Gelbėjimo komitetas. Sausio 19 d. Šilutėje sušauktame susirinkime jis priėmė deklaraciją dėl „prisiglaudimo prie Lietuvos“. Sausio 24 d. Lietuvos Seimas, išklauses Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro E. Galvanausko pranešimą dėl Klaipėdos krašto Gelbėjimo komiteto deklaracijos, priėmė rezoliuciją, kurioje sveikino Klaipėdos krašto gyventojus ir dar kartą patvirtino Lietuvos Seimo 1921 m. lapkričio 11 d. pareikštą nusistatymą dėl santykių su Mažąja Lietuva. Seimas pareiškė, jog reikalauja iš vyriausybės, kad ji skirtų dėmesį ir stengtųsi

⁴¹ E. Galvanausko 1923 01 16 slapto rankraščio J. Žiluii į Klaipėdą kopija, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 427, l. 68—70.

⁴² *Question de Memel. Documents diplomatiques*, Užsienio reikalų ministerija, Kaunas, 1923, t. 1, p. 65—67; R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, 2-as leid. Vilnius, 1989, p. 99.

padėti klaipėdiečiams ir Lietuvai įvykdyti gyventojų nusistatymą susijungti į vieną nepriklausomą valstybę — Lietuvos Respubliką⁴³. Šiais dokumentais iš esmės de facto Klaipėdos kraštas susijungė su Lietuva. Dabar Lietuvos diplomatija galėjo atvirai imtis ginti Klaipėdos gyventojų valią nuo bet kokių pasikėsinimų į kraštą, klaipėdiečiai ieškoti pagalbos Lietuvoje, o užsienio politikai, sprenddami Klaipėdos krašto problemas, turėjo palaikyti tiesioginius ryšius su Lietuva. Tačiau krašto reikalams dar trukdė prancūzų administracijos buvimas ir karo laivai uoste.

Naudodamiesi naujai susiklosčiusia situacija Mažosios Lietuvos Gelbėjimo komiteto nariai M. Jankus ir V. Šaulinskas jau 1923 m. sausio 21 d. kreipėsi į Lietuvos Ministrą Pirmininką, prašydami paramos apginti Klaipėdos krašto „neliečiamumą“, taip pat savanorių kareivių, ekonominės pagalbos ir kt.⁴⁴ Lietuvos vyriausybė to daryti neskubėjo, bet, sekdamą Antantės šalių elgesį, stengėsi esant tokiai situacijai ginčą paversti diplomatiniu susirašinėjimu.

E. Galvanausko diplomatinis disputas notomis bei kitokio pobūdžio raštais su Prancūzijos ministru pirmininku bei užsienio reikalų ministru, Versalio sutarties vykdytoju, Ambasadorių tarybos pirmininku R. Poincare prasidėjo 1923 m. sausio 9 d. Prancūzijos vadovas tą dieną įspėjo Lietuvos vyriausybę, kad ji neleistų ginkluotiems kariams ir civiliams žygiuoti į Klaipėdos kraštą. Nuo sausio 11 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija beveik kasdien telegramomis ir kitu būdu ėmė kaltinti Lietuvą dėl sukilimo Klaipėdos krašte⁴⁵. Sausio 12 d. E. Galvanauskas pasiuntė telegramą O. Milašiui, Lietuvos atstovui Prancūzijoje, kurioje griežtai paneigė lietuvių karių dalyvavimą sukilime. Tą pačią dieną pasiųstoje telegramoje Ambasadorių konferencijai E. Galvanauskas prašė nurodyti savo komisarui Klaipėdoje G. Petisne, kad jis imtųsi visų priemonių kraujo praliejimui krašte išvengti⁴⁶. Toliau atsakinėdamas į kasdienines Prancūzijos vyriausybės telegramas ir jos atstovo Lietuvoje G. Padovano pareiškimus, E. Galvanauskas teigė, kad Klaipėdos krašto gyventojų nepasitenkinimas nukreiptas ne prieš Ambasadorių konferencijos nutarimus, bet prieš Krašto Direkcijos įvestą tvarką, o Lietuvos vyriausybė nėra susijusi su įvykiais Klaipėdoje.

Ambasadorių konferencija sausio 25 d. į Klaipėdą atsiuntė nepaprastąją komisiją, kuri turėjo stebėti įvykius vietoje. Komisiją sudarė prancūzas G. Clinchantas,

⁴³ Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto 1923 01 29 Memorialas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 379, l. 172—175; Seimo deklaracija dėl prisijungimo, ten pat, l. 284—285; 1923 01 24 telegrama iš Užsienio reikalų ministerijos, ten pat, l. 204.

⁴⁴ M. Jankaus ir V. Šaulinsko 1923 01 21 rašto E. Galvanauskui originalas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 378, l. 283.

⁴⁵ *Question de Memel*, p. 64; G. Galva, min. veik., p. 311.

⁴⁶ *Question de Memel*, p. 65—67; E. Galvanauskas, Kova dėl Klaipėdos, *Draugas*, 1961 01 28.

Anglijos konsulas Dancige Fry ir Italijos konsulas Dancige Aloisi. Lietuvos vyriausybė į Klaipėdą pasiuntė savo atstovą A. Smetoną. G. Clinchanto komisija įteikė A. Smetonai deklaraciją, adresuotą Lietuvos vyriausybei, kurioje buvo nurodyta, kad komisijos tikslas „atstatyti tvarką“, sudaryti visiems gyventojų sluoksniams atstovaujančią Laikinąją vyriausybę. Komisija nepripažino krašte įvykdytų pertvarkymų. Ji reikalavo demobilizuoti sukilėlius, kurie E. Galvanausko nurodymu jau buvo tapę krašto policija ir kariuomenė. J. Budrys perspėjo Antantės atstovus, kad jis gins bet kurį bandymą nuversti revoliucinę valdžią, o Gelbėjimo komitetas pasiteiravo, ar tai reiškia paliaubų nutraukimą. Į tai G. Clinchanto komisija atsakė neigiamai⁴⁷.

Santykiuose su komisija Gelbėjimo komitetas vadovavosi iš Kauno vyriausybės gauta instrukcija, kurioje svarbiausia buvo nurodyta skaldyti Petisne ir komisijos siekius bei požiūrius ir konkrečius veiksmus. Komisijos nariai gyveno pas Petisne, ir kad nesumenkintų jos autoriteto, E. Galvanauskas instrukcijoje nurodė Antantės autoritetą kelti ir gerbti, o Petisne diskredituoti. Kai dėl Antantės šalių suvereniteto Klaipėdos kraštui, tai siekti įrodyti, kad ji turi tik depozitaro teises ir tvarkė kraštą iki tol, kol kraštas nebuvo perduotas Lietuvai. Antantės autoritetas nėra pažeistas, kai Klaipėdos krašto gyventojai patys nori tvarkytis ir valdytis demokratiškai. Sukilėlių kariuomenė negali nusiginkluoti dėl gresiančio iš Vokietijos pavojaus, nes pasienyje vyko aktyvus gyventojų judėjimas, ypač Tilžėje. Tik tada, kai prancūzai išves savo kariuomenę ir karo laivus, sukilėliai atitrauks kariuomenę ten, kur nurodys komisija, bet ji negali išeiti iš Klaipėdos krašto. Gelbėjimo komitetas lieka krašte kaip Laikinoji gyventojų atstovybė, kol bus sutvarkytas krašto prijungimas prie Lietuvos ir demokratiškai išrinktas vietos parlamentas. Jis negali būti paleistas dar ir dėl to, kad įgaliojimus gavo iš Krašto komitetų suvažiavimo ir tik jam gali juos gražinti. Be to, nesant kito vietos valdžios atstovaujamojo organo, per kurį gyventojai galėtų reikšti savo valią, krašte gali kilti suirutė⁴⁸.

1923 m. sausio 29 d. Klaipėdos krašto gelbėjimo komitetas įteikė memorialą Nepaprastajai Antantės komisijai Klaipėdoje. Jame išsamiai buvo nušviesta Klaipėdos krašto ekonominė, politinė bei kultūrinė būklė. Plačiai išaiškintos, remiantis lietuvių pozicija, sukilimo priežastys, labai akcentuojant blogą prancūzų administracijos valdymą. Pabrėžiamas krašto gyventojų ir sukilėlių siekis susijungti su Lietuvos Respublika⁴⁹. Visi Komiteto reikalavimai buvo atmesti.

⁴⁷ R. Žepkaitė, min. veik., p. 128.

⁴⁸ Instrukcija b.d. ir parašo, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 428, l. 69—70; E. Galvanausko 1923 01 29 pokalbis telegrafu su A. Smetona ir kitais, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 427, l. 66.

⁴⁹ Memorialas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 379, l. 172—175.

Siekdamos išsaugoti savo prestižą ir įtaką, Antantės valstybių (Anglijos, Prancūzijos ir Italijos) atstovai Kaune vasario 2 d. įteikė E. Galvanauskui ultimatyvinę notą. Joje Lietuvos vyriausybė buvo kaltinama siuntusi į Klaipėdos kraštą savo kariuomenę, rėmusi krašto sukilėlius ginklais ir pinigais. Notoje buvo reikalaujama per 7 dienas atšaukti visus ginkluotus asmenis, perėjusius į kraštą iš Lietuvos, paleisti sukilėlių kariuomenę, atstatydinti E. Simonaičio Direktoriją ir paleisti Gelbėjimo komitetą. Visų notoje keliamų reikalavimų neįvykdžius buvo grasinama klausimą spręsti perduoti Tautų Sąjungos Tarybai ar net nutraukti santykius su Lietuva⁵⁰. Nota buvo grėsminga, bet Lietuvos atstovų pranešimai iš notą įteikusių šalių sostinių buvo kitokio pobūdžio. Antantės šalių vadovai svarstė, kaip išeiti iš jiems nelauktai susiklosčiusios Baltijos regione situacijos. Paryžiuje vyko R. Poincare susitikimas su Didžiosios Britanijos vyriausybės atstovais J. N. Curzonu ir A. J. Balfauru bei Tautų Sąjungos generaliniu sekretoriumi E. Drummondu. Po šių pasitarimų buvo nutarta suteikti Lietuvai suverenias teises į Klaipėdą ir Klaipėdos kraštą. Ši žinia verbaline nota buvo pranešta Lietuvos vyriausybei vasario 4 d. Iš Lietuvos vyriausybės buvo reikalaujama Klaipėdos kraštui suteikti autonomiją ir sudaryti sąlygas internacionaliniam uosto tranzitui⁵¹. Šis didžiųjų Europos valstybių politikų nuolaidžiavimas buvo padarytas ieškant išeities iš susiklosčiusios sudėtingos padėties, antra vertus, nesant didelių savitarpio simpatijų tarp anglų ir prancūzų.

E. Galvanauskas po šios notos nutarė paklusti Antantės šalių reikalavimams. Jis nurodė Klaipėdos krašto vadovams, kad dalis ginkluotųjų pajėgų paliktų kraštą. Kitą dalį patarė palikti kaip vietos policiją. Klaipėdos krašte buvo sudaryta nauja Direktorija iš trijų lietuvių ir dviejų vokiečių. Pirmininku tapo Viktoras Gailius, buvęs Lietuvos atstovas Taline, teisininkas, o nariais — ūkininkas J. Birškus ir E. Borchertas (lietuviai), pirklys V. Falkas ir darbininkų profsąjungos vadovas G. Panaras (vokiečiai)⁵².

Žinia, kad Klaipėdos kraštas pripažintas Lietuvai, iškilmingai buvo paskelbta Klaipėdoje Lietuvos Nepriklausomybės dienos — Vasario 16-osios proga, nors galutinis Ambasadorių konferencijos sprendimas buvo priimtas tik vasario 17 d. posėdyje. Vasario 16 d. Klaipėdoje Gelbėjimo komitetas suorganizavo iškilmingą Lietuvos Nepriklausomybės minėjimą, į kurį pakvietė Antantės komisijos atstovus, buvusį prancūzų administratorių G. Petisne, vietos lietuvių organizacijų atsto-

⁵⁰ Anglijos, Prancūzijos ir Italijos ultimatyvinio turinio raštas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 378, l. 74.

⁵¹ E. Galvanausko 1923 02 14 pasikalbėjimas su klaipėdiškiais, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 428, l. 27; *Question de Memel*, p. 59—60.

⁵² E. Galvanausko 1923 02 01 telegrafinis pokalbis su A. Smetona, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 428, l. 86—8; J. Purickio 1923 01 28 pranešimas užsienio reikalų ministrui, ten pat, b. 379, l. 94.

vus, senąją ir naująją Direktorijas, Lietuvos vyriausybės atstovus. J. Budrys prie Direktorijos pastato suorganizavo karinį savanorių parada. Visi svečiai išklausė Kauno operos solistų koncertą. Buvo suruošta iškilminga vakarienė⁵³.

Antantės šalys atšaukė G. Petisne ir G. Clinchanto komisiją iš Klaipėdos. Tuo pat metu, vasario 19 d., iš uosto išplaukė Anglijos ir Prancūzijos karo laivai. Prancūzų okupacija Klaipėdos krašte baigėsi⁵⁴. Klaipėdos krašto seimelis paskelbė deklaraciją dėl Krašto prisijungimo prie Lietuvos⁵⁵. Lietuvos kariuomenės 7 pulkas įžengė į Klaipėdą⁵⁶. Klaipėdos mieste ir krašte buvo iškeltos Klaipėdos krašto ir Lietuvos vėliavos. Tą proga vasario 20 d. nuo 12 val. Lietuvos gyventojai nutraukė darbą, mingavo ir džiaugėsi krašto įjungimu į Respublikos sudėtį.

Vienas Klaipėdos krašto prijungimo etapas baigėsi, prasidėjo kitas, pareikalavęs iš Lietuvos Respublikos vadovo ne mažiau politinių sugebėjimų ir diplomatiškos vingrybių, kol Mažosios Lietuvos teritorijai buvo pripažintas tam tikras autonominis statusas. Aptariant šį pirmąjį etapą negalima nepaminti ir dar kai kurių E. Galvanausko žmogiškųjų savybių, būdingų geram vadovui. Jam teko uždavinys spręsti ginčus Klaipėdos krašte tarp tenykščių vadovų bei Lietuvos vyriausybės pasiūstųjų veikėjų.

Klaipėdos krašto lietuvių politiniai veikėjai nebuvo vieningas patriotiškai nusiteikęs darinys. Tarp jų buvo įvairių ideologinių, religinių, moralinių, politinių pažiūrų bei įsitikinimų žmonių. Skyrėsi sukilimo metu jų požiūris į taktiką ir strategiją, jungiantis prie Lietuvos, į krašto padėtį Respublikoje. Tuo metu, kai susikūrė Mažosios Lietuvos Gelbėjimo komitetas, į jį įėjo M. Jankus, V. Šaulinskas, J. Strėkys, J. Lėbartas, J. Vanagaitis ir J. Brūvelaitis. Komitetas buvo įgaliotas ginti krašto gyventojų reikalus, veikti už susijungimą su Lietuva. Iš pradžių komitetas užsiėmė tik agitacine veikla. Politinius klausimus sprendavo tik tada, kai prašydavo E. Simonaičio vadovaujama Direktorija. Paėmus Klaipėdą padėtis pasikeitė. Į Komitetą buvo įtraukti papildomai V. Gaigalaitis ir J. Stikliorius. V. Gaigalaitis, palaikomas J. Stiklioriaus ir J. Vanagaičio, ėmėsi perimti valdžią iš Direktorijos į Gelbėjimo komiteto rankas, teikdamas, kad kas priklausė komisariui G. Petisne, turi priklausyti Komitetui, o ne Direktorijai, kuri turi vykdyti jo teises. Be to, jie, ypač J. Stikliorius, pradėjo agituoti prieš Lietuvos Respublikos žmones, gąsdindami klaipėdiečius, kad jie atims iš vietos gyventojų visas valdiškas vietas

⁵³ E. Galvanausko 1923 02 17 pasikalbėjimas su A. Smetona ir kt., *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 428, l. 6—7.

⁵⁴ E. Galvanausko 1923 02 19 telegrafinis pokalbis su J. Purickiu, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 379, l. 137.

⁵⁵ Klaipėdos krašto seimo Deklaracijos nuorašas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 379, l. 202—203.

⁵⁶ E. Galvanausko 1923 02 18 telegrafinis pokalbis su A. Smetona, A. Merkiu, mjr. Jakučiu, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 429, l. 48—49; Tų pačių asmenų 1923 02 22 pokalbis, ten pat, l. 37—38.

ir pan. Įvykius vietoje stebėjęs J. Purickis-Peteraitis siūlė E. Galvanauskui koncentruoti politinę veiklą ir valdžią apie karo vadovybę, t.y. J. Budrio rankose, ir Direktorijos prezidento institucijoje. Skatino užmegzti santykius, susijungus su Lietuva, su visomis krašto politinėmis partijomis bei ekonominėmis grupėmis, stiprinti krašto ginkluotąsias pajėgas. E. Galvanauskas pritarė J. Purickio siūlymams, bet reikalavo laviruoti tarp abiejų grupuočių, jų neatstumti⁵⁷.

Vyko trintis ir tarp Lietuvos politinių veikėjų, pasiūstų į Klaipėdą organizuoti sukilimo ir Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos, atstovauti Lietuvai krašte. Lietuvos atstovu paskirtas prie Antantės komisijos A. Smetona buvo tas asmuo, kurio šeimoje pradėta viešai šnekėti apie nusikaltimus tuo metu J. Purickio vadovaujamoje Užsienio reikalų ministerijoje. Taigi tarp dviejų, atsiūstų atstovauti Lietuvai prie vietos valdžios ir Antantės šalių atstovų Klaipėdoje, atsakingų pareigūnų jokios simpatijos nebuvo. O teko dirbti kartu, derinti taktiką, strategiją ir bendrus veiksmus. Nedrįstu griežtai teigti, nes tektų peržiūrėti labai daug medžiagos, bet, mano manymu, istoriografijoje sudarytai nuomonei apie silpną A. Smetonos veiklą tuo metu Klaipėdos krašte kaip tik padėjo J. Purickis. Kaip matyti iš jo pranešimų 1923 m. vasario—kovo mėnesiais Užsienio reikalų ministerijai, jis skundėsi E. Galvanauskui, kad sunku derinti veiksmus su A. Smetona. Savo ruožtu telegrafiniuose pokalbiuose matyti A. Smetonos nepasitenkinimas J. Purickio veikla. Todėl teko E. Galvanauskui lyginti santykius, prašyti, kad A. Smetona palaikytų glaudžius ryšius su J. Purickiu, kad nebūtų suskaldyta lietuvių vienybė⁵⁸. Panašiai buvo auklėjamas ir J. Purickis. Be to, jų požiūris į būsimąją valdžią Klaipėdos krašte skyrėsi. J. Purickis buvo už Gelbėjimo komiteto funkcijų stiprinimą. A. Smetona savo pažiūrų neakcentavo, bet prašė siųsti į Klaipėdos kraštą ekonomistus ir kitus specialistus iš Lietuvos⁵⁹. Taigi pasisakydavo už didesnę Lietuvos įtaką būsimajame autonominiame krašte.

4. E. Galvanausko politinė kova dėl Klaipėdos krašto autonomijos tarptautinėse instancijose

Antrajame Klaipėdos krašto prisijungimo prie Lietuvos etape E. Galvanauskui teko susidurti su didžiaisiais to meto Europos politikais. Jis daugiau kaip metus vykdė sudėtingą diplomatinę misiją Paryžiuje ir Ženevoje dėl Klaipėdos

⁵⁷ J. Purickio laiškas Ministrui Pirmininkui, b.d., *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 379, l. 35—37.

⁵⁸ E. Galvanausko telegrafinis 1923 01 27 pokalbis su A. Smetona, ten pat, b. 427, l. 75, 71 ir kt.

⁵⁹ *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 427, l. 379.

krašto juridinio statuso Lietuvos valstybės sudėtyje. Susiremti teko su patyrusiais diplomatijos vilkais, po Pirmojo pasaulinio karo nulėmusiais visos Europos likimą. Pirmasis buvo ne tik Prancūzijos, bet ir Tautų Sąjungos politikos vadovas R. Poincare. Jį E. Galvanauskas apibūdino ne taip liaupsinančiai, kaip esame įpratę skaityti diplomatijos istorijose, bet pakankamai objektyviai. „Kitą dieną po Klaipėdos krašto statuso komisijos posėdžio (1923 03 25. — A.G.) nutariau aplankyti Raymonde Poincare, Prancūzijos ministerių pirmininką ir užsienio reikalų ministrą, Versalio sutarties vykdytoją, Ambasadorių Tarybos pirmininką, panaudojusį savo gabumus ir politinę jėgą Lietuvai gniuždyti, — rašo E. Galvanauskas. — Mane pasitiko mažo ūgio, apystoris, gerokai nuplikęs, aukštos plačios kaktos, pavargusių akių, 63 m. amžiaus vyras. Veidas buvo pageltęs, lyg seno pergamento, o prie jo priglundę prancūziškos mados ūsai ir pasišiaušusi netvarkinga barzda. Veido išraiška buvo sustingusi, šalta, lyg roboto, neturėjusio jausmų. Sveikindamasis jis parodė pageltusius rūkoriaus dantis. Sunkiai jam sekėsi šypsotis, nes šypsena buvo dirbtinė, oficiali, tarnybinė. Šnekta sausa, monotoniška, bet aiški, lyg bertų jau seniai išmoktas matematikos taisyklės. Tartame sakinyje nebuvo nei vieno nereikalingo žodžio. Mintis dėstė sklandžiai, tiksliai, logiškai, atmintis stebėtina“⁶⁰. Ne mažiau patyrę buvo ir kiti politikai, kurie buvo įtraukti į Klaipėdos bylą 1923—1924 metais. Naujose derybose Paryžiuje ir Ženevoje Lietuvos diplomatijos padėtį sunkino ne tik nepatyrimas, bet ir tai, kad į Antantės šalių pusę perėjo Vokietija, kad Vilnius buvo Ambasadorių konferencijos pripažintas Lenkijai, o Rusija buvo eliminuota ir, negana to, Lietuvos delegacija nuolat buvo kaltinama bičiuliavimusi su bolševikine Rusija.

Derybos dėl Klaipėdos krašto konvencijos prasidėjo Paryžiuje 1923 m. kovo 24 d. ir tęsėsi su pertrauka, kurios metu irgi vyko nuolatinis pasikeitimas notomis, beveik 4 mėnesius — iki liepos 23 d. Derybose Lietuvai atstovavo E. Galvanauskas bei V. Sidzikauskas ir talkino tarptautinės teisės žinovas prof. A. Mandelštamai. Klaipėdos krašto delegacija, dalyvavusi atskirai, buvo sudaryta iš Direktorijos pirmininko V. Gailiaus, Klaipėdos miesto vyriausiojo burmistro R. Grabovo, Klaipėdos krašto žemės ūkio rūmų pirmininko K. Dreslerio, Klaipėdos prekybos rūmų pirmininko J. Krauso ir dr. R. Meierio. Ambasadorių konferencija buvo sudariusi deryboms su Lietuva specialią komisiją, kuriai vadovavo G. Laroche.

Pirmajame derybų etape iš esmės buvo aptariamasi 1923 m. vasario 17 d. Ambasadorių konferencijos nutarimas dėl Klaipėdos krašto perdavimo tam tikromis sąlygomis, kurį G. Laroche komisija kaip projektą, sudarantį net 50 straipsnių, pateikė svarstymui. Klaipėdos konvencijos projekte iš esmės buvo numatyta ne

⁶⁰ G. Galva, min. veik., p. 329—330.

tai, kokiomis suverenumo teisėmis kraštas atitenka Lietuvai, bet tai, kad kraštui būtų garantuota „laisvos valstybės“ būklė ir galimybė Lenkijai kontroliuoti Klaipėdos uostą. Priėmus šį projektą, Lietuvą su Klaipėdos kraštu būtų jungę tik bendra pilietybė, bendri geležinkeliai, paštas, telegrafas ir telefonas, bendra užsienio politika, bendra valiuta, bendros reparacijos Antantės šalims už kraštą ir bendras su Klaipėdos kraštu, Lenkija bei Tautų Sąjunga uostas. Lietuvai toks projektas buvo nepriimtinas, ir jį bendrame delegacijų posėdyje balandžio 5 d. jį kritikavo. E. Galvanauskas pareiškė, kad Ambasadorių konferencijos projekte numatyta ne autonomija, bet unija tarp dviejų suverenių valstybių, kad tokiomis plačiomis teisėmis, kokias norima suteikti Klaipėdos kraštui, nesinaudoja net Anglijos dominijos. Pasisakė jis taip pat ir prieš uosto internacionalizavimą, Lenkijos atstovo uosto Taryboje dalyvavimą ir Tautų Sąjungos atstovo vadovavimą. Toks uosto tvarkymas neatitinka Barselonos konferencijos nuostatų. Kilus dėl to karštomis diskusijoms, Lietuvos delegacijai buvo pasiūlyta pateikti kontrprojektą. Jis buvo įteiktas balandžio 11 d. Pagal Lietuvos delegacijos pateiktą projektą Klaipėdos kraštui buvo suteiktos plačios teritorinės savivaldybės teisės, o suverenos teisės į kraštą buvo paliktos Lietuvai. Lietuvos vyriausybė skiria savo gubernatorių, kuris kontroliuotų krašto seimelio — įstatymų leidžiamojo organo — darbą, jo priimtus įstatymus. Lietuvos prezidentas turi teisę skirti Direktorijos — vykdomosios valdžios — pirmininką ir teisę vetuoti seimelio priimtus įstatymus. Klaipėdos uostas lieka Lietuvos žinioje. Visas krašte esantis Vokietijos turtas lieka Lietuvos valstybės turtu. Krašto konstituciją tvirtina Lietuvos Seimas. Gegužės 7 d. Lietuvos delegacija paskelbė deklaraciją, kurioje išdėstė laikinusius Klaipėdos krašto autonomijos nuostatus. Juose buvo tik daugiau akcentuota vokiečių ir lietuvių kalbų lygybė, o kiti principai liko tapatūs⁶¹.

Svarstymui buvo pasirinktas Lietuvos delegacijos kontrprojektas, siekiant į jį įtraukti pataisas iš Ambasadorių konferencijos pateikto projekto, daugiausia dėl uosto ir tranzito Lenkijai galimybių. Visą 1923 m. vasarą vyko derybos dėl vis naujų J. Laroche komisijos variantų, bet Lietuvos delegacijos vadovo Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro E. Galvanausko jie buvo atmetami, pateikiant savus pakeitimus ir nuostatas. Tada liepos 25 d. J. Laroche pateikė Ambasadorių konferencijai raportą apie derybų išvadas, ir tuo faktiškai derybos Paryžiuje baigėsi. Tiesa, dar rugpjūčio 8 d. Lietuvos vyriausybė gavo R. Poincare ultimatyvią notą, prie kurios buvo pridėta Laroche anksčiau paruošti konvencijos ir kiti projektai,

⁶¹ Vos ne kasdieninės E. Galvanausko 1923 m. kovo—balandžio mėnesių ataskaitos iš Paryžiaus į Kauną, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 420, l. 13, 142—148, 106—110, 260, 261 ir kt.; R. Valsonokas, min. veik., p. 129—131.

tačiau į ją Lietuva rugsėjo 21 d. nota atsakė irgi iš savų pozicijų ir pasiūlė ginčą perkelti į Nuolatinį tarptautinį tribunolą. Gavusi Lietuvos atsakymą, Ambasadorių konferencija rugsėjo 28 d. įteikė Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui skundą. Tą pačią dieną apie tai pranešė Lietuvos vyriausybei, kad byla perkeliama į Tautų Sąjungos Tarybą⁶².

Tautų Sąjungos Taryba, išanalizavusi Ambasadorių konferencijos komisijos ir Lietuvos vyriausybės pateiktus Klaipėdos krašto konvencijos projektus, sudarė iš trijų nesuinteresuotų, neutralių šalių atstovų komisiją. Į ją įėjo pirmininkas, JAV valstybės veikėjas, stambus finansininkas Davis, Olandijos atstovas Tautų Sąjungos Taryboje Kröleris ir Švedijos atstovas Hörnellis. Komisija pradėjo darbą 1924 m. sausio mėnesį. Vasario mėnesį ji atvyko į Klaipėdą, lankėsi Kaune, kur buvo E. Galvanausko priimta, o po to išvyko į Varšuvą. Vasario 18 d. Komisija grįžo į Ženevą ir jau kitą dieną pradėjo derybas su Lietuvos delegacija, kurią sudarė V. Sidzikauskas, B. K. Balutis ir P. Klimas. Ministras Pirmininkas E. Galvanauskas atvyko į Ženevą vasario 27 d., o kovo 6 d. jau buvo susitarta visais ginčijamais klausimais. Susitarimas buvo pasiektas komisijos pirmininko Daviso nemažo lanktumo, taip pat Anglijos diplomatijos dėka. Naujajame projekte, kuris buvo priimtas Tautų Sąjungos Tarybos, nebebuvo vietos Lenkijai uosto administracijoje, taip pat laisvos zonos uoste, laisvo tranzito per Lietuvą. Dėl to, kad nebebuvo akcentuojamos Lenkijos teisės, Lietuvos delegacija jį priėmė. Prieštaravo tik Prancūzijos atstovas, bet, anglų ir italų atstovams pritariant, ir jis nusileido⁶³.

1924 m. gegužės 8 d. buvo pasirašyta Klaipėdos krašto konvencija dėl Klaipėdos krašto autonomijos, Klaipėdos uosto ir tranzito statutai. Dokumentus pasirašė Ambasadorių konferencijos nariai. Anglija, Prancūzija, Italija ir Japonija tapo vadinamosiomis signatarinėmis valstybėmis. Jos įsipareigojo saugoti Klaipėdos krašto autonomiją Lietuvos valstybės suverenitete. Lietuvos vyriausybė dokumentus dėl Klaipėdos krašto perdavimo jai pasirašė gegužės 17 d., šie dokumentai buvo deponuoti Paryžiuje rugsėjo 27 d., o spalio 3 d. Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai konvencija buvo įregistruota Tautų Sąjungos sekretoriате. Tuo tarpu signatarinės valstybės neskubėjo. Jų ratifikacijos dokumentai buvo deponuoti tik 1925 m. rugpjūčio 25 d.⁶⁴ Tais dokumentais buvo baigtas tarptautinis juridinis Klaipėdos krašto

⁶² E. Galvanausko ataskaitos Lietuvos užsienio reikalų ministerijai iš Paryžiaus apie derybų eigą gegužės—liepos mėnesiais, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 418, l. 79—82, 48—51, 91—98; E. Galvanausko notos, įteiktos 1923 07 20 R. Poincare, nuorašas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 418, l. 17; E. Galvanausko 1923 07 26 telegrama Užsienio reikalų ministerijai iš Paryžiaus, ten pat, b. 377, l. 6; Galutinė Lietuvos pasiūlymų redakcija 1923 06 23, ten pat, b. 377, l. 9—34; R. Valsonokas, min. veik., p. 145—147.

⁶³ E. Galvanauskas, Kova dėl Klaipėdos, *Draugas*, 1961 02 04; R. Žepkaitė, min. veik., p. 134—135.

⁶⁴ *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1924, nr. 82.

įjungimas į Lietuvos valstybę ir tuo įvykdytas Versalio Taikos sutarties 99 straipsnis. Lenkijos pretenzijos išgalėti Klaipėdos uoste ir paversti kraštą nauju lenkų koridoriu negavo tarptautinio didžiųjų valstybių pritarimo. Po pusantrų metų atkaklios ir įtemptos kovos tarptautinėse instancijose laimėjo E. Galvanausko numatyta politinė linija. Apgalvotos ir subtilios diplomatijos dėka jis sugebėjo apginti mažos nepriklausomos Lietuvos valstybės reikalus didžiųjų Europos valstybių forumuose. Ši jo veikla negali būti pamiršta istorikų, o Klaipėdos krašto atsiėmimas ir įjungimas į Lietuvos Respubliką išliks vienu iš gražiausių mūsų praeities puslapių, nepaisant to, nori to ar nenori vokiečių bei kitų šalių istoriografai. Asmenybės buvo, yra ir bus istorinio proceso kūrėjos. Mums, istorikams, nusimetusiems sovietmečio naš-tą, laikas įvertinti Nepriklausomos Lietuvos politikos vadovus visapusiškai, realiai, nenukrypstant į vieną ar kitą kraštutinumą, juo labiau kad dokumentų ir šaltinių trūkumu nusiskūsti negalime.

Summary

ALDONA GAIGALAITĖ

ERNESTAS GALVANAUSKAS' POLITICAL ACTIVITY FOR ANNEXING KLAIPĖDA LAND TO LITHUANIA

The article reveals political activity of the Lithuanian prime minister and the minister of foreign affairs (1922—1924) in preparing and accomplishing Klaipėda land annexing to the Republic of Lithuania. According to 99 article of the Versal peace treaty Klaipėda land was taken out from Germany and it was promised to give it back to Lithuania as it was the land inhabited by Lithuanians. But French administration got there and they were not going to give this land. The Lithuanian government decided to take it back by using support and power of international diplomacy. Owing to E. Galvanauskas thought out and strained diplomacy not contradicting by Germany and the USSR, when France focused attention to Ruhr when England was in favourable position to Lithuania and when the initiative of Klaipėda Lithuanians was also clever organized and when Lithuanian volunteers and soldiers were well organized, the land was easily and almost without the loss of living power annexed to Lithuania. The article provides Lithuanian and not only Lithuanian historians opinions and criticism for annexing Klaipėda land to Lithuania.